

سنت و تجربه در ادبیات عرب

نوشته عبدالطیف لابی

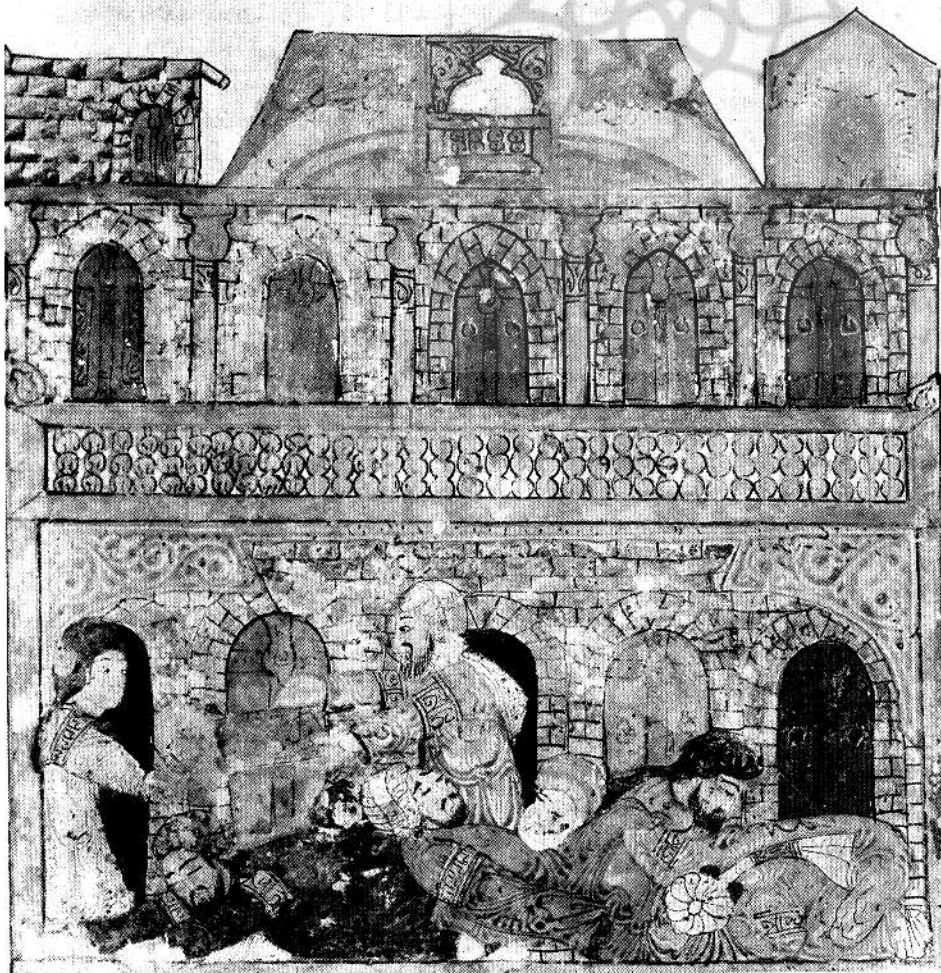

Photo © Bibliothèque nationale, Paris

عرب هستند. به سخن دیگر، این ادبیات گرجه‌دارای گذشته‌ای بر اعتبار است، ولی غالباً به منزله بخشی از عرصه ادبی معاصر به حساب نیامده است. برنامه یونسکو برای ترجمه آثار ادبی جهان می‌تواند سهم بزرگی در ایجاد این پیوند داشته باشد. معرفی ادبیات ملل از راه ترجمه آنها به زبانهای مهم دنیا شاید یکی از مؤثرترین راهها برای ایجاد ارتباط

کسانی در دنیا که با ادبیات عرب آشنایی یافته‌اند همیشه چندان که سزاوار است از اهمیت و اصالت یک سنت ادبی باستانی که هنوز هم زنده است آگاه نبوده‌اند. این ادبیات هنوز هم توسط عده زیادی به عنوان قلمروی برای پژوهندگان و کسانی در نظر گرفته می‌شود که به دلائل گوناگون «دوستاناران» جهان

عَنْ زُرْعِهِ وَنَجْرِهِ أَفْرَاحِي لِقَالَ مِنْ لَيْسَ الْمَصَافِقَةِ وَطَجَّحَ الصَّدَاقَةَ وَقَالَ هَلْ كُنْتُ فِي الْمَصَافِقَةِ إِلَى السُّطْحَةِ لِأَمْلِكُ أَخْرِي مِلْحِيهِ فَاقْتَمْتُ بِالذَّبِي جَعَلَهُ مُبَارَكًا إِنَّمَا كَانُوا لَمْ يَجْعَلَهُ

ابن خلدون، متولد تونس در ۱۳۳۲ (۷۳۳ ه. ق.)، بیشتر عمر خود را در شمال آفریقا و اندلس گذراند و در ۱۴۰۶ (۸۰۹ ه. ق.) در قاهره درگذشت. اثر عمده او، تاریخی عمومی در باره اعراب، ایرانیان و پورهاست که قبل از مقدمه‌نگارش یافته است و یک ترجمه فرانسوی از آن تحت عنوان *Discours Sur l'Histoire Universelle* در سال ۱۹۶۷ در مجموعه یونسکو منتشر شده است. تصویر بالا، صفحه‌ای از یک نسخه خطی مقدمه به تاریخ ۱۷۳۳ است که ابن خلدون در آن نظریه‌ای در باب تحول جوامع انسانی ارائه می‌دهد که بسیار جلوتر از زمان خود اوست. ابن خلدون یک فیلسوف تاریخ و نیز پیشتازی در زمینه جامعه‌شناسی نوین است.

«مقامه» یک نوع ادبی است که نزد جامعه فرهیخته قرن دهم بغداد محبوبیت فراوان داشت. شکل ادبی مقامه طرح مقدماتی مستوازی بود که در آن کیفیات رفتاری به صورت نکته‌هایی ظریف و سخن پردازانه به نحوی اغراق آمیز بیان می‌شد. حریری (۱۰۵۴ - ۱۱۲۲ م = ۴۴۶ - ۵۱۶ ه. ق.)، استاد این نوع ادبی، بنجاه مقامه ارزشمند نوشته که در آنها به شرح ماجراهای نابکاری به نام ابوزیاد پرداخته است. این داستانها در سال ۱۹۶۶ در مجموعه یونسکو تحت عنوان *Die Verwandlungen des Abu Seid Von Serug* به زبان آلمانی انتشار یافته است. تصویر راست، کاروانسرای ایرانی را در تصویری از یک نسخه دستنویس مقامات نشان می‌دهد که در کتابخانه ملی پاریس محفوظ است.

Photo © Bibliothèque nationale, Paris

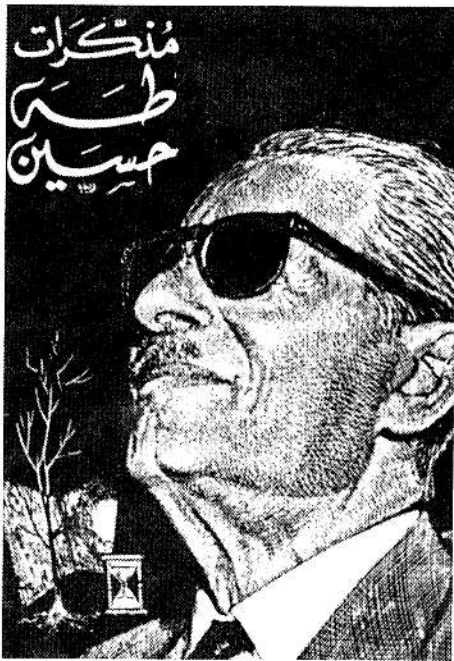

Photo © Editions Jeune Afrique, Paris

طه حسین (۱۸۸۹ - ۱۹۷۳) یکی از چهره‌های سرشناس جنبش نوین در ادبیات مصر و نویسنده اشعار، داستانهای کوتاه و مقالات بسیاری درباره موضوعات سیاسی و اجتماعی بود. او شرح حالی از خود نوشت به نام *الایام* (ترجمه انگلیسی آن: قسمت اول، کودکی یک مصری، ۱۹۳۲، و قسمت دوم، گذر ایام، ۱۹۴۳) که نخستین اثر ادبی عربی معاصر بود که در غرب شهرت یافت. طه حسین در سراسر زندگی خود در پی آشتی دادن مقتضیات ادبیات کلاسیک عرب و ارزشهای فرهنگی غرب بود. بخشهایی از نوشته‌های او تحت عنوان *Am delà du Nil* (آسوی نیل، ۱۹۷۷) به زبان فرانسوی در مجموعه یونسکو انتشار یافته است. بصلاً، عکسی از طه حسین که در پشت جلد مذکرات، جلد اول خاطرات او، چاپ ۱۹۶۷، آمده است.

تلاشهایش را از به دست دادن مثنی ترجمه از آثار توفیق الحکیم، یوسف ادریس و طه حسین فراتر برد. آثار نویسندگانی چون نجیب محفوظ و طیب صالح کاملاً شایستگی آن را دارند که فی‌المثل هم‌تراز با آثار رمان‌نویسان بزرگ امریکای لاتین معرفی شوند.

در زمینه شعر کلاسیک عرب پیش از اسلام نیز خلأ مشابهی به چشم می‌خورد. اما توجه ویژه‌ای که با ترجمه آثار شاعرانی چون ادونیس، بدرشاکر السیاب و محمود درویش به شعر نوین شده، موجب خرسندی است. اینها از بنیانگذاران مکتبی از شعر عربی هستند که ریشه در میراث شعر عرب دارد ولی در عین حال با تجربه شعری معاصر نیز در ارتباط است.

عبداللطیف لایبی یک شاعر مراکشی است که آثار ادبی فراوانی را، عمدتاً برای یونسکو، از عربی به فرانسه ترجمه کرده است. او نویسنده رمانی به نام *Le Chemin des Ordales* (۱۹۸۲)، چند دفتر شعر از جمله *Le Règne de Barbarie* (۱۹۸۰) و *Soms la Baillon, de Poème* (۱۹۸۱) و مجموعه‌ای از مقالات است که آخرینشان *La Brulure de l'imterrogatoire* (۱۹۸۵) است.

نخست، سفری به معنای دقیق جغرافیایی آن، با سفرنامه ابن بطوطه و کتاب صورت‌الارض ابن حوقل.^۲ این شرح سفرها بسیار فراتر از زمینه صرفاً فنی خود می‌روند. در سنت ادبی عرب اینها بخشی از یک شکل ادبی ویژه هستند، رحله یا سفرنامه‌ای که طی آن مسافر فرهنگ ادبی، تاریخی و فلسفی خود را نیز باز می‌نماید.

بعد، سفری تاریخی با مقدمه ابن‌خلدون.^۳ این کتاب اثری بنیادی است که تأثیرش بر اندیشه تاریخی و جامعه‌شناختی معاصر در دو سوی مدیترانه هنوز هم به پایان نرسیده است. مقدمه ابن‌خلدون اثری جهان شمول و کشفی است از سوی جهان عرب برای تفسیر و بررسی دوباره تاریخ به کمک یک روش شناسی مناسب و از این لحاظ باید سپاسگزار آن بود.

سفری در قلمرو تفکر محض به کمک آثار فلسفی فارابی،^۴ ابن‌رشد،^۵ ابن‌سینا،^۶ و غزالی - اندیشمندانی که از فلسفه یونان برخوردارند، تألیف‌گرایی (Synthesists) که عصر به اصطلاح «اعجاز عرب» را به دوران روشنی انتقال دادند که تا زمان رنسانس به پرتوافشانی ادامه داد.

و بالاخره، در زمینه صرفاً ادبی، با آثاری از دوران کلاسیک، که بی‌تردید مهمترینشان کتاب *البخلاء*^۸ جاحظ است. این مرد که می‌توان او را لایبرور اعراب و حتی هوشمندتر و شوخ‌تر از او دانست، نویسنده‌ای جامع‌الاطراف بود که در میان انبوهی از کتابهای کتابخانه‌اش وفات یافت. از طریق آثار جاحظ بود که نثر عرب به تعالی دست یافت - دستاوردی که با توجه به اعتبار و برتری شعر در ادبیات عرب، از ابتدا تا عصر خود ما، چندان کم‌اهمیت نمی‌نماید. مقامات حریری^۹ که به زبان آلمانی ترجمه شده، نقش مشابهی داشته است. مقامه که دارای عناصری از شکل ادبی داستان است در دوران کلاسیک محبوبیت بسیار داشت، اما از سوی نویسندگان معاصر عرب چندان به کار گرفته نشده است.

اما این ادبیات کلاسیک با همه اعتباری که دارد، نباید مانع شناسایی ادبیات قرن بیستم عرب شود. در این قرن، انواع ادبیات نوین، بخصوص داستان، تحول یافته است، اما شعر نیز راه کمال پیموده و اندک اندک قیده‌های تحمیل شده از سوی شکل‌های بی‌اعتفاف قصیده را به کنار نهاده است.

شاید بیشترین دگرگونی در زمینه رمان‌نویسی عرب، که سابقه‌اش از پنجاه سال تجاوز نمی‌کند، رخ داده باشد. رمان برای نویسنده عرب هنوز سرزمینی نامکتشف است و باید انتظار داشت که یونسکو

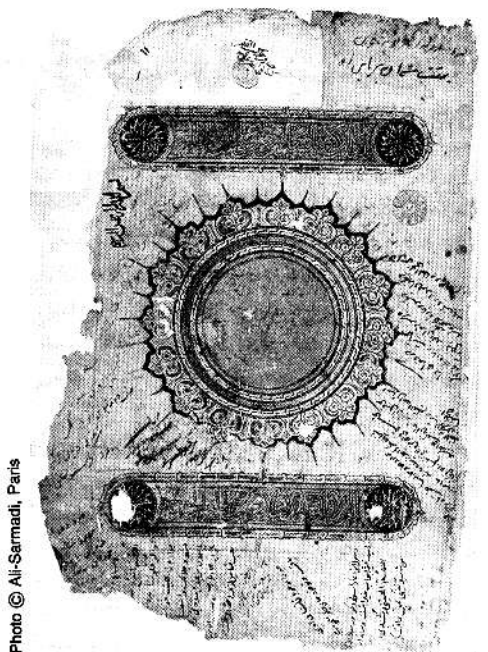

Photo © Ali-Sarmadi, Paris

غزالی (۱۰۵۸ - ۱۱۱۱ م = ۴۵۰ - ۵۰۵ ه. ق.) یکی از بزرگترین فیلسوفان اسلامی است. او پس از اعتقاد به اینکه صرفاً به اتکالی عقل نمی‌توان به یقین رسید، با نوشتن *تهافت الفلاسفه* به رد نظریات فلاسفه زمان خود پرداخت. این اثر نیز به نوبت خود در کتاب *تهافت التهافت*، که در سال ۱۹۵۴ در مجموعه یونسکو به زبان انگلیسی ترجمه شد، مورد حمله ابن رشد قرار گرفت. چندین اثر غزالی در مجموعه یونسکو به زبانهای انگلیسی، فرانسوی و اسپانیایی انتشار یافته است، از جمله شرح حال عرفانی که کمی پیش از مرگ درباره خود نوشت. ترجمه فرانسوی این اثر تحت عنوان *Erreur et Délivrance* در سال ۱۹۵۹ انتشار یافت. تصویر بالا، صفحه اول نسخه‌ای از *کیمیای سعادت* متعلق به قرن سیزدهم را نشان می‌دهد. علی سرمدی برای پوستر میزگردی درباره غزالی که از سوی یونسکو در روزهای ۹ و ۱۰ دسامبر ۱۹۸۵ در پاریس برگزار شد، از این تصویر استفاده کرده است.

بین حوزه‌های فرهنگی گوناگون و معرفی جهان‌بینی‌های خاص به جامعه انسانی به منزله یک کل باشد.

دستاوردهای یونسکو در ارتباط با ادب و اندیشه عرب، دست کم از لحاظ کمی، اندک بوده است. از آغاز این برنامه از سوی یونسکو در اوایل دهه ۱۹۵۰ در حدود چهل اثر از عربی به انگلیسی، فرانسوی، آلمانی و اسپانیایی ترجمه شده است.

اما این تلاش بیشتر مصروف شاهکارهای بزرگ ادبیات عرب شده و از اواخر دهه ۱۹۷۰ بر شتاب آن نیز افزوده شده است.

گرچه در ابتدای امر اولویت به میراث کلاسیک و شاهکارهای بی‌مانند آن داده شده است، ولی ادبیات جدید و حتی آوان‌گارد عرب هم از آن زمان در برنامه گنجانده شده است. به این ترتیب فهرست مجموعه یونسکو از آثار نمونه به خواننده امکان سیر و گشت گسترده‌تر در قلمروهای ادبیات عرب را می‌دهد.